

Türkçede Sözcük-son /t/ Sesinin Ötümlüleşme Koşulları*

Turgay SEBZECİOĞLU*

Elif KARA**

ÖZ

Her dilde olduğu gibi Türkçede de sesbilgisel süreçlerin kural dışı görülen görünüşleri söz konusudur. İlk bakışta betimlemek ve açıklamak güç gibi görünse de kural dışı süreçlerin açıklanabilir dil içi ya da dil dışı nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenler hem eşzamanlı hem de artzamanlı etkilere dayalı olarak ortaya çıkabilir. Sözcük-son /t/ sesinin ünlüyle devam eden çekim sürecinde ötümlüleşebilme koşulları benzer neden ve etkiler içermektedir. Bu araştırma, sözcük-son /t/ sesinin alanyazında bilinen ötümlüleşme koşullarını kapsamlı bir bakış açısıyla ele almış, daha önce dile getirilmeyen ötümlüleşme koşullarının neler olabileceği üzerine öngörülerde bulunmuştur. Çalışma sonunda ortaya çıkan en önemli bulgulardan biri, sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşulları içerisinde /t/ sesinin patlamalı, ötümsüz gibi kendine özgü fiziksel özelliklerinin doğrudan etkili olmadığıdır. Bu bulgu *maddesiz sesbilgisi* kuramının temel varsayımıyla örtüşmektedir. Çalışmada sözcük-son /t/ sesinin dizge-içi ve dizge-dışı koşulları belirlenmiştir. Ötümlüleşmenin gerçekleşmesinde *sözcüğün çok seslemli olması, Türkçenin sesdizilimine uygun iki ünsüzle bitmesi, eskiliği, kökenindeki son sesin ötümlü olması, türü, kökünün unutulması* gibi koşulların etkili olduğu gözlenmiştir. Ötümlüleşmenin gerçekleşmemesinde ise *sözcüğün son yüzyılda sözcük dağarcığına girmiş olması, özel ad olması, son iki ünsüzünün Türkçenin sesdizilimine uymaması, dil kullanıcıları tarafından yabancı bir ekle bittiğinin sezilmesi, kökeninde ikiz ünsüz bulunması, soluklu okunması* gibi koşulların diğer koşullarla birlikte etkili olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, phonology, sözcük-son /t/, ötümlüleşme, ötümlüleşmeme

Voicing Conditions of Word-final /t/ Sound in Turkish

ABSTRACT

As in every language, Turkish also has phonological processes with seemingly irregular aspects. Although it may seem difficult to describe and explain at first glance, irregular processes have explainable intralinguistic or extralinguistic reasons. These reasons can emerge based on both synchronic and diachronic effects. The conditions for the voicing of word-final /t/ sound in the inflectional process continuing with a vowel contain similar reasons and effects. This research has comprehensively addressed the known voicing conditions of word-final /t/ sound in the literature and made predictions about what the previously unmentioned voicing conditions might be. One of the most important findings that emerged at the end of the study is that the physical characteristics of the /t/ sound, such as being plosive and voiceless, are not directly effective in the voicing conditions of the word-final /t/ sound. This finding aligns with the basic assumption of the substance-free phonology theory. In the study, intra-systemic and extra-systemic conditions of the

Atf Bilgisi: Sebzecioglu, T. & Kara, E. (2024). Türkçede sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşulları. *Anadolu Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 52-72. Doi: <https://10.5281/zenodo.14573063>

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, sebzecioglu@yahoo.com, ORCID: orcid.org/0000-0002-9375-3217

** Bilim Uzmanı, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD, elifkara@mersin.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0001-6719-1161

word-final /t/ sound were determined. It was observed that conditions such as *the word being polysyllabic, ending with two consonants conforming to Turkish phonotactics, its antiquity, the final sound in its origin being voiced, its type, and the forgetting of its root* were effective in the realization of voicing. On the other hand, it was understood that conditions such as *the word entering the vocabulary in the last century, being a proper noun, its last two consonants not conforming to Turkish phonotactics, the perception by language users that it ends with a foreign suffix, the presence of a geminated consonant in its origin, and being read with aspiration* were effective along with other conditions in preventing voicing.

Keywords: Turkish, sesbilgisi, word-final /t/, voicing, voicing resistance

Giriş

Alanyazında Türkçedeki sözcüklerin sonunda bulunan /t/ sesinin ötümlüleşme (voicing) süreçlerinin nedenleri yeterince ortaya konmamıştır. Bundan dolayı, gerek Türkçe kökenli gerekse de yabancı dilden ödünçlenen sözcüklerin sonunda bulunan /t/ sesinin ne zaman ve hangi kurala göre ötümlüleştiği veya ötümlüleşmediği açıklığa kavuşmamıştır. Hatta bu olgunun betimlenememişliğine bile çok az dikkat çekilmiştir. Bu çalışma, sözcük sonu /t/ sesinin ötümlüleşme koşullarını Yazım Kılavuzu'ndaki bütün sözcükleri değerlendirmeye almış ve olası gerekçeleri maddeler hâlinde sıralamıştır. Her ne kadar tek bir koşula indirgenemese de bulguların incelenen sözcükleri yüksek oranda açıklayabildiği gözlenmiştir. Bir diğer gözlem ise bir sözcük üzerinde tek bir koşulun değil, birden fazla koşulun etkili olabileceği gerçeğidir. /t/ sesi odağında ortaya konan ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme (voicing resistance/devoicing) koşulları Türkçenin hem ses dizgesi içi hem de ses dizgesi dışı nedenlere dayanmaktadır. Sözcüğün Türkçe sesdizilimiyle ilişkili yönü *dizge-içi* (intra-systemic); Türkçenin söz varlığına giriş yüzyılı yani eskiliği, dil kullanıcıları tarafından kaynak dildeki sesletimi veya yazımıyla bilinişi, orijinal sesletimi bilinmese de yabancı sözcük olarak algılanışı gibi nedenler *dizge-dışı* (extra-systemic) nedenleri oluşturmaktadır. Çalışmanın sonunda ortaya çıkan bulgular, sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşullarının sesin patlamalı, ötümsüz, dil ucu-diş ardı gibi kendine özgü fiziksel özellikleriyle doğrudan kaynaklı olmadığı anlaşılmıştır. Sesin fiziksel özellikleri, yalnızca Türkçenin soyut sesdizilim kurallarıyla ilişkili olarak görev alabilmektedir. Bu bulgu seslerin nasıl çıkarıldığı gibi fiziksel özelliklerine bakmak yerine bir dilde bir sesin hangi seslerle dizgesel ilişki kurduğuna, işlevlerine bakılması gerektiğini söyleyen *maddesiz sesbilgisi* (substance-free phonology) kuramını (kuram için bk. Anderson, 2011; Börtlü, 2024) destekleyen bir sonuç olarak görünmektedir.

Bu çalışma temel olarak beş bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünün ardından gelen *Temel Kavramlar* adlı ikinci bölümde Türkçenin *sesdizilimi* (phonotactics) ve *ötümlüleşme* konuları üzerinde kısaca durulmuş, sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşullarını açıklayabilecek ön bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölüm olan *Araştırma Yöntemi* başlığı altında incelenen sözcüklerin nereden ve nasıl seçildiği, hangi yöntemlerle etiketlendiği konuları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde sözcük-son /t/'nin ötümlüleşme koşulları ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme biçiminde iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. *Sonuç* bölümünde ise çalışmanın bulguları ışığında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Temel Kavramlar

Bu başlık altında Türkçenin ötümlüleşme süreciyle doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan *ses örüntüleri* (sound patterns), *sesdizilimi* özellikleri ile *ötümlüleşme* sürecinden kısaca söz edilecektir. Böylece sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşullarında kullanılan ölçütlere yönelik kavramsal bir ön bilgi sunmak mümkün olacaktır.

Türkçenin Ses Örüntüsü ve Sezdizilimi

Türkçenin ses örüntüsü ve sesdizilimi kapsamlı bir inceleme gerektiren geniş bir araştırma alanıdır. Burada söz konusu *karmaşık* (complex) konunun yalnızca sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşullarıyla ilintisi bulunan yönlerine odaklanılmıştır.

Türkçe kökenli sözcükler /m/, /n/, /v/, /c/, /ğ/, /z/, /l/, /r/ sesleriyle başlamaz. Türkçe kökenli sözcüklerde /f/, /h/, /j/ sesleri bulunmaz. Çağdaş Türkçede sözcükler *ötümlü* (voiced) /b/, /c/, /d/, /g/ sesleri ile bitmeme eğilimi gösterir. Türkçenin tarihsel dönemlerinde söz konusu eğilimin güçlü olmadığı anlaşılmaktadır: *eb* (“ev”), *beg* (“bey”), *id-* (“göndermek”), *sab* (“sav, söz”), *tod-* (“doymak”) vb. Bunlar /v/, /y/ gibi seslere dönüşmüşlerdir. Türkçe /b/, /c/, /d/, /g/ ile biten yabancı sözcükleri de bu kurala uymaya zorlayarak onları Türkçe sesletime dönüştürür: (Ar.) *kitāb* > *kitap*, (Ar.) *ihrāc* > *ihraç*, (Far.) *derd* > *dert*, (Far.) *reng* > *renk* vb. Ne var ki birçok ödünç sözcük söz konusu kurala dil içi ve dışı nedenlere bağlı olarak uymaz: (Far.) *āb* > *ab*, (Ar.) *hacc* > *hac*, (eskimiş Far.) *şād* > *şad*, (Far.) *yād* > *yād* vb. (Ergin, 1993; Eker, 2010; Demir ve Yılmaz, 2011; Bozkurt, 2017; İnce, 2006).

Türkçe kökenli sözcüklerin sonunda [lç], [lk], [lp]; [nç], [nk], [nt]; [rç], [rk], [rp], [rs], [rt]; [st] sesdizimleri dışında iki tane ünsüz yan yana bulunmaz. Ses kasları açısından söz konusu dizilim yorumlandığında Türkçe kökenli sözcüklerin sonunun [ötümlü + ötümsüz] dizimli, çıkış biçimi açısından bakıldığında ise [az engellenen (sızıcı/akıcı/kayıcı) + çok engellenen (patlamalı)] biçiminde dizimlenen ünsüzlerle bitme eğiliminde olduğu gözlenmektedir (Demir ve Yılmaz, 2011; Sebzecioğlu, 2021). Dolayısıyla, belirtilen dizimlerin doğrudan bir sesin yalnızca kendisine özgü fiziksel özellikleriyle değil dizgesel olduğu anlaşılmaktadır. Sesler [ötümlü + ötümsüz] veya [az engellenen (sızıcı/akıcı/kayıcı) + çok engellenen (patlamalı)] gibi dizilim kurallarına uygun olarak bir araya gelmektedir. Dizilim kurallarına göre dizilen sesler, sözcüklerin nedensizliği ile ilişkilidir. Yani, *alt* sözcüğünün /t/ sesi ile bitmesine karşın *alp* sözcüğünün /p/ sesiyle bitmesi nedensizdir ve seslerin sesbilgisel özellikleriyle ilişkili değildir. Buna karşın *alt* ve *alp* sözcüklerindeki son iki ünsüzün dizgesel [ötümlü + ötümsüz] veya [az engellenen (sızıcı/akıcı/kayıcı) + çok engellenen (patlamalı)] kuralına uyduğu görülmektedir. Dördüncü bölümün sonunda görüleceği üzere sözcük-son /t/ sesinin çıkış yeri, biçimi gibi özelliklerinin ötümlüleşme koşullarıyla doğrudan ilgili olmaması bu gözlemi doğrulamaktadır.

Türkçede Ünsüz Ötümlüleşmesi

Türkçede ünsüz ötümlüleşmesi Eski Türkçeden itibaren izlenebilmektedir. Görülme sıklığı farklı olsa bile, yalnızca günümüz Türkçesinde değil, diğer Türk dillerinde de yaygındır. Genel olarak bakıldığında, artzamanlı süreçte birincil uzun ünlülerin kısalması, hem artzamanlı hem de eşzamanlı etkileşimlere bağlı olarak iki ünlü arasında bulunma veya yakın ve uzak ötümlü sesler arasında kalma gibi nedenlerle *ötümsüz ünsüzler* (voiceless consonants) ötümlü karşılıklarına dönüşürler. Ötümlüleşme ses kaslarıyla ilgili olsa da seslerin çıkış biçimiyle ilgili olan sızıcılaşma, akıcılaşma ve kayıcılaşma süreçleri de çoğu zaman ötümlüleşme başlığı altında değerlendirilir. Bunun nedenlerinden biri az engellenen seslerin çoğu zaman ötümlü olması veya ötümlü seslere yaklaşmasıdır. Burada tipik ötümlü sesler olan ünlülerin aynı zamanda en az engellenen sesler olduğunu hatırlayalım. Ne var ki az engellenme süreçleri ötümsüzden ötümsüze, ötümsüzden ötümlüye, ötümlüden ötümlüye gerçekleşebilir. Doğal olarak ötümlüden ötümsüze gerçekleşmez.

Genellikle *çok seslemlili* (polysyllable) sözcüklerin sonunda yer alan ötümsüz ünsüzler (→/p/, /ç/, /t/, /k/), sözcüğün ek alma süreciyle birlikte önüne bir ünlü geldiğinde ötümlüleşme sürecine girer. Bu süreçte /p/ ötümlü karşılığı olan /b/’ye, /ç/ ötümlü karşılığı olan /c/’ye, /t/ ötümlü karşılığı olan /d/’ye, /k/ ise ötümlü karşılığı olan (/ğ/ > /Ø/KAYAN ÜNLÜ/’ye ya da /g/’ye dönüşür. Ünlü ya da

öümlü ünsüzle biten tabana eklenen eklerin başındaki ünsüzlerde öümlüleşme süreçleri /ç/↔/c/, /t/↔/d/ ve /k/↔/g/, (/ğ/ > /Ø/KAYAN ÜNLÜ) ünsüzleri arasında öümlü karşıtlığın seçilmesi yoluyla gerçekleşir. Eklerin ilk ünsüzlerinin /p/ veya /b/ ile başlamaması /p/↔/b/ öümlülük etkileşiminin görülmemesinin nedenidir. Eşzamanlı bütün bu sesbilgisel süreçlere *öümlüleşme* adı verilmektedir (Gencan, 2001; Demir ve Yılmaz, 2011; Baran 2023; Sebzecioğlu 2021).

Öümlüleşmenin gerçekleşmesi için öümsüz ünsüzün her zaman için iki ünlü arasında bulunmasına gerek bulunmamaktadır (Polat 2002): *yurt+u > yurdu*, *genç+e > gence*, *cenk+e > cenge*, *yoğurt+u > yoğurdu*, *kurt+a > kurda* vb. Bu tür sözcüklerde sözcüğün kökenine ilişkin bir duyarlık söz konusu değildir; ancak, Türkçe kökenli sözcüklerin sonunda bulunan /nt/, /rt/, /nç/ ve /nk/ ünsüz çiftlerinin bulunması öümlüleşmeyi hızlandıran bir etken olarak düşünülebilir.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada ele alınan sonu /t/ sesi ile biten sözcük listesi Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'ndan (2012) alınmıştır. Söz konusu sözcüklerden hangilerinin öümlüleşip hangilerinin öümlüleşmediğine yine *Yazım Kılavuzu*'na bakılarak karar verilmiştir. *Yazım Kılavuzu*'nda olup da Türk Dil Kurumunun çevrimiçi *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde bulunmayan *taaşşüt*, *tahyit* gibi sözcükler değerlendirmeye alınmamıştır. Öte yandan, sesletim açısından bileşikliğin öümlüleşme üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla sözcüklerin bileşik oluşturduğu yapılar (*kurt - yeveli kurt*, *geçit - tüp geçit* vb.) da yer verilmiştir.

Sözcüklerin etimolojik kökenleri belirlenirken birden fazla kaynak kullanımının araştırmanın temel hedefleriyle uyumsuz bir polemik zemini oluşturma potansiyeli göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle, yöntemsel tutarlılığı sağlamak ve çalışmanın odağını korumak amacıyla, yegâne referans kaynağı olarak *Güncel Türkçe Sözlük* temel alınmıştır.

Sözcüklerin ilk hangi yüzyılda görüldüğünü görebilmek, yani Türkçenin söz varlığındaki eskiliğini ölçebilmek için İbrahim Hakkı AKSOYAK'ın yürütücülüğünü yaptığı *Türk Edebiyatı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük* (buradan sonra, *Tebdiz*) veritabanından yararlanılmıştır. *Tebdiz*'de 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında tanıklanan kimi sözcüklerin daha eski olabileceği ihtimalini denetlemek amacıyla Cem DİLÇİN tarafından düzenlenen *Yeni Tarama Sözlüğü* (1983) ve Mehmet KANAR'ın yayımladığı *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü* (2018) kullanılmıştır.

Sözcük-son /t/ Sesinin Öümlüleşme(me) Koşulları

Öümlüleşme Koşulları

Karaca (2016), Türk dilinin tarihi ve çağdaş yazı dilleri düşünüldüğünde öümlüleşen ünsüzlerden öne çıkanın /t/ olduğunu belirtmektedir. Bu ünsüz sözcük başı, içi ve sonunda çoğunlukla öümlüleşmektedir. Karaca'nın yaptığı çalışmaya göre, Kuzeydoğu grubu Türk yazı dillerinin sözcük sonu dışarıda tutulursa, tarihi ve çağdaş bütün lehçelerde sözcük başı, içi ve sonunda /t/ sesinin öümlü karşılığı olan /d/ sesine dönüştüğü görülmektedir (s. 385-386). Karaca'nın bu değerli gözlemi daha çok artzamanlı değişimlere ve /t/'nin sözcükteki bütün konumlarına göre olduğundan Türkçedeki son- ses /t/'nin öümlüleşme sürecine doğrudan bir katkı sunmamaktadır.

Bu bölümde sözcük sonu /t/ sesinin öümlüleşme koşullarına maddeler hâlinde değinilmiştir. Bu yolla bir sonraki bölümde öümlüleşmeme koşullarının karşılaştırılabileceği bir taban oluşturulmak istenmiştir. *Öümlüleşme Koşulları* ve bir sonraki *Öümlüleşmeme Koşulları* adı altındaki başlıklarda ortaya konan bütün koşulların birçoğu sözcük-son /t/'nin öümlüleşme sürecini aynı anda etkilemektedir. Bundan dolayı, koşulların maddeler hâlinde sıralanması sözcükler üzerinde birbirinden bağımsız bir etkiye sahip olduğu anlamına gelmemektedir.

(i) Birden fazla sesleme sahip sözcükler: *Seslem* (syllable) sayısının ötümlüleşme ile ilişkisi alanyazında bilinen bir koşuldur. Özellikle *tek seslemlili* (monosyllabic) sözcüklerin ötümlüleşmeye olan direnci Türkçede bilinen bir eğilimdir. Bu eğilime tersinden bakıldığında, özellikle Türkçe kökenli çok seslemlili sözcüklerde tek seslemlilere kıyasla ötümlüleşme sürecinin çok daha sık gözlenmesi elbette beklenir bir sonuçtur. Bu noktada, yanlış anlamayı engellemek için söz konusu kıyaslamaların tek seslemlilerle çok seslemliler arasındaki ötümlüleşme oranıyla ilgili olduğunun altını çizelim; çünkü çok seslemlili sözcüklerin kendi içerisindeki ötümlüleşme oranlarına bakıldığında ötümlüleşmeyenlerin ötümlüleşenlere oranla daha yüksek sayıda olduğu görülmektedir. Çok seslemlili olup da ötümlüleşmeyen 1700 civarında sözcük varken ötümlüleşenlerin sayısı 300 civarındadır. (1)'de ötümlüleşebilen çok seslemlili sözcüklerin örnekleri verilmiştir.

- (1) *ahfat, ahit, akait, alfenit, aneroit, angut, antrasit, asetik asit, asma kilit, atık kağıt, avangart, avurt, ayırt, aysfilit, azat, bakır oksit, balat, batıl itikat, bindirme kilit, borasit, cazbant, cedit, cihat, cilbent, çenet, damat, değerli kağıt, diploit, ebat, ebcet, efrat, elektrot, emeksiz evlat, epizot, evlat, feryat, fesat, fosforik asit, geçit, hafit, haset, haydut, hemoroit, hemzemin geçit, hidatit, hinterlant, iktisat, imdat, istimdat, istirdat, istinat, ititrat, itikat, itimat, itiyat, itihat, izole bant, lacivert, liet, jenosit, kaba but, kalsiyum oksit, karbondioksit, karbonik asit, kesat, keseli kurt, kırk geçit, koç yiğit, kokart, koloit, koyu lacivert, kükürt dioksit, marmelat, mescit, mesut, mesnet, meşhet, milat, milli iktisat, miyokart, mumlu kağıt, müebbet, müşkülpesent, müteahhit, mütereddit, nakit, nalbant, nohut, nukut, oksit, peksimet, pelit, pembe kurt, piramit, polat, poliasit, rasat, raunt, ravent, referans elektrot, rint, sağ kanat, sağ şerit, salkım söğüt, santigrat, söğüt, şahit, şilt, taklit, tecvit, tehdit, tereddüt, tezat, tokat, tüp geçit, umut, üçgen piramit, üç kağıt, ürik asit, vahdet-i vücud, veliaht, videobant, yalancı şahit, yeledi kurt, zümriit*

Sonuç olarak, sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşmediği (2) benzeri örnekler dışında son ünsüz /t/'nin ötümlüleştiği bütün sözcüklerde, çok seslemlililiğin ötümlüleşmede diğer koşullar yanında önemli ve güçlü bir etken olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan *Göktürk, Hitit, Malazgirt, Yozgat* gibi sözcüklerin *özel ad* (proper noun) olması, ötümlüleşmeme direncinin psikolojik nedenlerinden biri olarak düşünülebilir.

- (2) *abdest, ahtapot, anket, ayırt, berbat, beyit, boyut, cennet, cinsiyet, çarkıt, çatapat, çıtıpıt, çıtıpıt, demet, dikit, dipnot, disket, doçent, dönüt, dürüst, edat, efekt, ehliyet, elit, emanet, eşit, fiyat, gafllet, gayet, gölet, Göktürk, gurbet, hakikat, hamarat, hayalet, Hitit, ılgıt, ırgat, ibadet, ibret, inzibat, kalıt, kanaat, karekök, kesit, kokart, koşut, labirent, limit, Malazgirt, münferit, narsist, omlet, ozalit, özet, özüt, paket, patpat, robot, raket, rutubet, rüşvet, sıfat, surat, şöhret, şefkat, tabiat, tanıt, tokat, ücret, vilayet, yapıt, yaşıt, Yozgat, ziraat, ziyafet, ziyaret*

Ötümlüleşen çok seslemlili birçok sözcüğün bir özelliği de öncesinde bulunan ünlülerin ve /v/, /l/, /r/, /n/ gibi ötümlü, sızıcı veya akıcı ünsüzlerin ilerleyici benzeşmeyle /t/ sesini kendisine benzetmesidir: *evlat+ın > evladın, kilit+i > kilidi, yoğurt+a > yoğurda, kıvanç+ı > kıvancı vb.* Öte yandan karşıtsal bir gözlemlerle tek seslemlili, başta Türkçe kökenli sözcükler olmak üzere ötümsüz veya çok engellenen ünsüzlerle başlaması (*çek, çift, kart, küt, kürk, put, sert vb.*) doğal olarak /t/ sesi üzerinde ötümlüleşmeyi tetikleyecek sürecin ortaya çıkmasını engelleyen unsurlardan biri olarak görünmektedir.

Doğan (2013), iki seslemlili sözcüklerde ilk ya da ikinci seslemlilerin uzun olmasının da ötümlüleşmede etkili olabileceğini belirtmektedir.

(ii) Sonu Türkçe Sezdizilimine Uyan iki ünsüzle biten sözcükler: Sözcükler incelendiğinde Türkçenin seddizilimine olan uygunluğun sözcük-son /t/'nin ötümlüleşmesini sağlayan bir etken olduğu görülmüştür. Ötümlüleşebilen Türkçe ve yabancı kökenli örneklere bakıldığında Türkçede

bulunabilen son iki ünsüzlerden ([lç], [lk], [lp]; [nç], [nk], [nt]; [rç], [rk], [rp], [rs], [rt]) olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, bu seslerle bittiğinde Türkçenin son sese bağlı /p/, /ç/, /t/, /k/ > /b/, /c/, /f/, /g/, /ğ/ biçiminde formüle edilebilecek ötümlüleşme sürecini işletilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bütün bu gözlemler Türkçenin aynı zamanda [ötümlü + ötümsüz] veya [az engellenen (sızıcı/akıcı/kayıcı) + çok engellenen] sesdizilimini yeğlediğini göstermektedir. Söz konusu sesdiziliminde ilk ünsüzlerin ötümlüleşme ve az engellenme özelliklerini ilerleyici benzeşme yoluyla son sese aktarmaları biçiminde de düşünülebilir. Ne var ki söz konusu benzeşme çok seslemlili sözcüklerde daha güçlüdür. Çok seslemlili sözcüklerin sonundaki /t/ sesinin tek seslemlilere kıyasla daha düşük bir soluklama (aspiration) içermesi ötümlüleşmeyi tetikleyen bir özellik olarak görülmektedir. Düşük soluklama, tek seslemlili sözcüklere oranla sesletimde enerji kaybının yüksek düzeyde olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Buradan çıkarılacak başka bir sonuç ise *maddesiz sesbilgisi* kuramının varsayımına koşut bir biçimde soluklamanın gücünün doğrudan sesin kendisiyle, yani çıkış yeri, biçimi gibi fiziksel özellikleriyle ilişkisinin bulunmamasıdır.

- (3) *bant, müşkülpesent, kokart, avangart, avurt, ayurt, kurt, cazbant, cilbent, hinterlant, hornblent, izole bant, lacivert, koyu lacivert, miyokart, nalbant, perikart, raunt, ravent, rint, stant, şetlant, terciibent, terkihibent, tülbent, videobant, zeravent*

Ast ve *üst* sözcüklerinde olduğu gibi sınırlı sayıda Türkçe kökenli sözcüğün sonu [st] ile bitse de [ötümlü + ötümsüz] dizilimine aykırı olduğundan ötümlüleşme gözlenmez. Ötümlüleşmeme koşullarında buna daha ayrıntılı olarak örnekler üzerinden değinilecektir.

(iii) Türkçe kökenli eski sözcükler: Sözcüklerin eskiliği, yani yakın döneme ait bir türetim olmaması, özellikle Türkçe kökenli sözcüklerde ötümlüleşirmeyi kolaylaştıran bir unsur olarak görünmektedir. Sözcüğün eskiliği, *kullanım sıklığı* (usage frequency) olgusuyla ilişkili bir kavramdır. Bir sözcüğün eskiliği onun artzamanlı kullanım sıklığını artırıp onu dilin söz varlığında yerleşik bir sözcük hâline getirirken aynı zamanda eşzamanlı olarak kullanım sıklığını da artırmaktadır. Polat (2002), eskilik ölçütünün yalnızca Türkçe kökenli sözcükler için geçerli olduğunu söylemektedir. Ne var ki, bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere yabancı sözcüklerin de aynı kurala bağlı olarak ötümlüleşme sürecine girdiği gözlenmektedir.

Eskilik ölçütü, özellikle sözcük sonu /t/ sesinin ötümlüleşmesine ilişkin kolayca örneklendirilebilir bir açıklama sunmaktadır. Sözcüklerin artzamanlı ve eşzamanlı kullanım sıklığına bağlı olarak ortaya çıkan “yıpranma payı” ötümlüleşmenin gerçekleşebilmesini sağlayan bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. Yüzyıldan daha eski sözcüklerdeki kullanıma dayanan toplum-psikolojik yıpranma eskiye doğru gittikçe sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşmesini daha da kolaylaştıran bir süreç olmaktadır. Sözcüğün “yıpranması” uzun ünlülerin kısalması gibi başka sesbilgisel dinamiklerle birlikte ötümlüleşme üzerinde etkili olabilir. Doğan (2013), Ana Türkçe döneminde uzun ünlülü olan *süt, ant, but, kurt, yurt* sözcüklerinin ünlülerinin nispeten kısalması sonucu Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde ötümlü biçimleri olan *süd, and, bud, kurd, yurd* biçimlerinin kullanıldığını belirtmektedir. Söz konusu dönemlerde *bud/but, kurt/kurd, yurd/yurt* biçiminde ikili kullanımlara da rastlanmaktadır. Bu gözlemlerle ilişkili olarak Doğan (2013), Eski Anadolu Türkçesindeki ikili kullanımların dönemin uzun ünlüler noktasında bir geçiş dönemi olmasıyla açıklanabileceği çıkarımında bulunmaktadır. Bu dönemde son sesi ötümlü olan sözcüklerden yalnızca *süt* ölçünlü Türkçede ek alma süreciyle ötümlüleşmemektedir.

Eskilik ölçütüne ilişkin gözlem yüzyıldan günümüze yaklaştıkça görülen /t/ sesindeki ötümlüleşmeme durumuyla doğrulanmaktadır. (4)’teki sözcüklerden sonra parantez içerisinde verilen yüzyıl bilgilerine Tebdiz’de sunulan eser tanıklıklarıyla ulaşılmıştır. Elbette bu veriyle sözcüğün Türkçenin söz dağarcığına ne zaman girdiğine ilişkin kesin bir sonuca ulaşılamasa da en azından yüzyıldan daha eski bir sözcük olup olmadığı bilgisine kolaylıkla ulaşılmaktadır.

- (4) *Yoğurt (13 yy), kurt (15 yy), angut (20), becet, beş dört, çenet (20), çiğit (19 yy), hemzemin geçit (19 yy), kaba but (15 yy), kırk geçit (19 yy), koç yiğit (16 yy), mut, pembe kurt (15 yy), sağ kanat (13 yy), salkım söğüt (10), sarı kanat (13 yy), senit (17 yy), söğüt (10), tokat (20), tüp geçit (19 yy), umut (14 yy), üst geçit (19 yy), yelesi kurt (15 yy), yelken kanat (13 yy), yer yurt (15 yy)*

(4)'teki sözcüklere ünlü ile başlayan bir ek veya eke ait bir bağlantı ünlüsü geldiğinde ötümlüleşebilmesi artzamanlı bir benzeşme süreci olarak da değerlendirilebilir. Söz gelimi yoğurt sözcüğünde /t/ sesinden önce gelen kayıcı /y/ sesi ile akıcı ve sürtünmeli /r/ sesi ilerleyici benzeşmeyle /t/ sesini kendine benzeştirmiştir. Ancak bu benzeşmenin görülebilmesi /t/ den sonra gelen bir ünlünün gerileyici benzeşme hamlesiyle tetiklenmektedir: *yoğurt + u > yoğurdu*. Örnekte /t/ sesi hem kendisinden önceki /y/ ve /r/ sesine hem de kendisinden sonraki ünlü sese ötümlülük yönünden benzeşmiştir. Buna *çift yönlü benzeşme* adı verilebilir.

(iv) Ödünçlenme dönemi yüzyıldan daha eski olan yabancı kökenli sözcükler: Türkçe kökenli sözcüklerde olduğu gibi ödünçlenen sözcüklerin dil kullanıcıları açısından eskiliği sözcük-son /t/'nin ötümlüleşmesini kolaylaştıran bir etkidir. Benzer bir çıkarımla tarihsel sürecin kullanıma sıklığına bağlı olarak bir uyum sürecini doğurduğunu belirten Demir ve Yılmaz (2011), erken tarihli alıntıların Türkçenin kurallarına daha çok, eskilerin ise daha az uyduğunu belirtmektedir. Onlara göre, ötümlüleşme süreci de söz konusu süreçten etkilenmiş olabilir. Nitekim Yılmaz (2007) da söz sonu ötümlüleşmenin genel olarak ödünçlenen sözcüğün kökeninde bulunan ünlü uzunluğundan çok kullanım sıklığına bağlı bir Türkçeleştirme eğilimiyle ilgili olabileceği savını ortaya koymuştur.

(5)'teki sözcüklerden sonra parantez içerisinde verilen yüzyıl bilgilerine Tebdiz veritabanından ulaşılmıştır. Tebdiz'in veritabanı henüz bütün eski metinleri içermediğinden bir sözcüğün Türkçenin söz dağarcığına ne zaman girdiğine ilişkin kesin bir sonuca ulaşabilmek elbette olası değildir. Buna karşın bir sözcüğün en azından yüzyıldan daha eski bir sözcük olup olmadığı kolayca anlaşılabilir. Söz gelimi *cedit* sözcüğü 16. yüzyıldaki bir metinde görüldüğüne göre o sözcüğün Türkçenin söz dağarcığına yüzyıldan daha eski bir tarihte girmiş olduğu kanıtlanmış olmaktadır.

- (5) *Ahfat (20 yy), ahit (15 yy), akait (18 yy), aleni tadat (15 yy), asma kilit (15 yy), atık kağıt (16 yy), azat (17 yy), balat (16 yy), batıl itikat (18 yy), bendirme kilit (15 yy), buut (19 yy), cedit (16 yy), cihat (15 yy) damat (20 yy), değerli kağıt (16 yy), ebat (17 yy), ebcet (14 yy), efrat (18 yy), emeksiz evlat (11 yy), emre muharret senet (19 yy), eseri cedit (16 yy), evlat (11 yy), feryat (20), fert (19 yy), (15 yy), hafit (20 yy), haset (14 yy), haydut (19 yy), hemdert (15 yy), ittirat (15 yy), iktisat (21), imdat, infirat (19 yy), ispanyolet kilit (15 yy), istimdat (17 yy), istirdat (19 yy), istinat (16 yy), itikat (15 yy), itimat (16 yy), itiyat (16 yy), ittihat (19 yy), lacivert (20), kesat (17 yy), (15 yy), mali senet (19 yy), manyetik şerit (18 yy), merkat (15 yy), mescit (19 yy), mesut (20 yy), mesnet (19 yy), meşhet (16 yy), milat (19 yy), milli iktisat (19 yy), mumlu kağıt (16 yy), mutemet (16 yy), mücahit (15 yy), mücellit (19 yy), mücerret (15 yy), müçtehit (15 yy), müebbet (15 yy), müteaahit (15 yy), müteredit (19 yy), nakit (16 yy), nohut (20 yy), nukut (10 yy), pelit (15 yy), polat (15 yy), rasat (14 yy), rasit (15 yy), sıhhi imdat (17 yy), sücut (15 yy), şahit (15 yy), şerit (18 yy), şevahit (15 yy), şifreli kilit (15 yy), şilt (19 yy), taahhüt (14 yy), taaddüt (16 yy), taammüt (19 yy), taannüt (18 yy), tahdit (19 yy), taklit (16 yy), tarassut (16 yy), tartmak (17 yy), tecdit (16 yy), teceddüt (15 yy), tecerrüt (16 yy), tecvit (15 yy), teferrüt (17 yy), tehdit (15 yy), tekaüt (16 yy), tekit (14 yy), tenkit (19 yy), terdit (18 yy), tereddüt (19 yy), teşdit (15 yy), tevlit (13 yy), teyit (20 yy), tezat (20), tezayüt (16 yy), tezyit (20 yy), tirit (19 yy), topuzlu kilit (15 yy), üç kağıt (16 yy), üvey evlat (11 yy), vahdet-i vücud (19 yy), yağlı kağıt (16 yy), yalancı şahit (19 yy) zamklı kağıt (16 yy), zebercet (14 yy),*

zilyet (15 yy), *zümrüt* (16 yy)

Tebdiz’de tanıklığı bulunamayan *istitrat*, *mukayyit*, *tesanüt* sözcükleri *Güncel Türkçe Sözlük*’te “eskimiş” olarak işaretlenmiştir. Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü’nde Ahmet Mithat Efendi tanıklığıyla verilen Rumca kökenli *peksimet* sözcüğünün yüzyıldan daha eski olduğu anlaşılmaktadır.

(5)’te yer alan *ahit* (Ar. ahd), *akait* (Ar. akâid), *fert* (Ar. ferd), *nohut* (Far. nohûd), *zümrüt* (Ar. zumurrud) gibi sözcüklerin alıntılanan dildeki son sesleri /d/’dir. Türkçeleşen bu sözcüklerdeki son sesler Türkçe sözcüklerin sonunda /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/ sesleri bulunmaz kuralı işletilerek *soluksuz* (unaspirated) /t/’ye dönüşmüştür. Bu gözlem bu sözcüklerdeki /t/ seslerinin ötümlüleşebilmesinde orijinal biçiminin de toplumsal bellekte günümüze taşınmış olabileceği olasılığını akla getirmektedir. Sözcük üzerindeki toplumsal belleği taze tutan önemli unsurlardan biri /t/ sesinin *soluksuz* okunması, bir diğeri de yazı dili olduğu açıktır. Yazı dili, geçmişten günümüze gelen metinler üzerinden söz konusu aktarma işlevini alfabe değişikliğine rağmen sözlü dil üzerinden gerçekleştirebilmiştir.

(v) Son yüzyıl içerisinde alıntılanmış bilimsel terimler: Tebdiz’den (2023) yapılan sorgulamalarda (6)’da yer alan bilimsel terimlere rastlanmamıştır. Bunun nedeni birçoğunun yeni sözcükler olması, diğer bir neden ise bir kısmının sadece eski tıp metinlerinde bulunuyor olmasıdır. Bu sözcüklerin ötümlüleşmesinde *piramit* sözcüğünde olduğu gibi yaygınlığa bağlı sık kullanımın etkisi olabilir. Eşzamanlı sık kullanım sözcüklerin eskiliğinde olduğu gibi sözcüklerde yıpranma veya aşınmaya yol açmaktadır. Sözcüklerin sık kullanımı sıklık frekanslarının ilişkili alan sözcüklerinden yüksek olması durumunu ortaya çıkarır. Bu durum, sözcüklerin yüzyıllar gerektirmeden yıpranıp aşınmasına yol açar. Ne var ki terim ağırlıklı bu sözcüklerin kullanım sıklığını tespit edebilecek derlemlerden yoksun bulunduğumuzdan şimdilik ileri bir çalışma konusu olarak söz konusu gözlemi buraya not düşebiliriz.

(6) *alfenit, alidat, aneroit, antrasit, asit, azit, elektrot, epizot, hemoroit, hidatit, jenosit, kokart, koloit, liet, marinat, marmelat, mopet, oksit, peritonit, piramit, santigrat, sarmal metod, selüloit, sülfamit, tirat, tiroit, tüvit*

Öte yandan kullanım sıklığını ek alma sıklığıyla birlikte ele almak daha tutarlı ve karşılaştırılabilir sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Söz gelimi, çok eski bir sözcük çok fazla ek almadığı için ötümlüleşmeye direnebilir. Boz (2002), yansıma sözcüklerin (*tırınk, langırt* vb.) çoğunlukla ek almadan kullanıldıklarını ötümsüz kalmalarının bir nedeni olarak belirtir. İnce (2006), tek seslemliler sözcüklerin ötümlüleşme kuralına 25 sözcüğün uymadığına, bunlardan 5’inin ise yansıma sözcükler (*denk, dink, kırç, konç, hınç*) olduğunu söylemektedir, ancak *Güncel Türkçe Sözlük*’e göre *denk, dink, kırç, konç, hınç* sözcükleri ötümlüleşebilmektedir. Öte yandan ötümlüleşmesi beklenmeyen birkaç sözcüğün varlığı ortaya konan koşulu çürütebilecek bir oran taşımamaktadır.

(6)’da yer alan sözcük listesinde zaten *asit* sözcüğü bulunduğundan *asetik asit, borasit, borik asit, fosforik asit, hidrasit, hidrolik asit, karborik asit, klorhidrik asit, klorik asit, oksalik asit, pikrik asit, poliasit, solisük asit, silisik asit, sülfürik asit, tartarik asit, ürik asit* türetim, karma ve bileşikler listeye dâhil edilmemiştir. Benzer bir yöntemle *oksit* sözcüğüyle biçimlenen *bakır oksit, hidroksit, kabiyum oksit, karbondioksit, karbonmonoksit, kükürt dioksit, peroksit, sodyum hidroksit* sözcükleri listede gösterilmemiştir. *Piramit* ve *üçgen piramit* sözcüklerinden yalnızca *piramit*; *elektrot* ve *referans elektrot* sözcüklerinden de yalnızca *elektrot* sözcüğü alınmıştır. Bütün bu sözcüklerin ötümlüleşme değeri *asit, elektrot, oksit* ve *piramit* sözcüğüne bağlıdır.

(6)’da yer alan *alfenit* (Fr. alfénide), *alidat* (İng. alidade), *aneroit* (Fr. anéroide), *antrasit* (Fr. anthracite), *asit* (Fr. acide), *azit* (Fr. azide), *elektrot* (Fr. électrode), *epizot* (Fr. épisode), *hemoroit* (Fr. hémorroïde), *hidatit* (Fr. hydatide), *jenosit* (Fr. génocide), *liet* (Alm. lied), *marmelat* (Fr. marmelade),

mopet (İng. moped), *santigrat* (Fr. centigrade) gibi sözcüklerin alıntılanan dildeki son sesleri /d/’dir ya da /d/’den sonra bir ünlü gelmektedir. Ünlülerin yüksek derecede ötümlü sesler olduğundan her zaman kendisinden önceki ünsüzü etkileme olasılığı bulunmaktadır. Türkçeleşen bu sözcüklerdeki son sesler Türkçe sözcüklerin sonunda /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/ sesleri bulunmaz kuralı işletilerek /t/’ye dönüşmüştür. Söz konusu gözlem, bu sözcüklerdeki /t/ seslerinin ötümlüleştirmesinde orijinal biçiminin o bilim dallarında çalışanlarca bellekte taşınmış, yazılı ve sözlü dil kullanımlarına yansımış olabileceğini akla getirmektedir. (6)’daki terimlerin çok eski olmaması, o alanda çalışanların uzmanlıkları gereği sözcüklerin kaynak dildeki sesletilişini biliyor olmaları ötümlüleştirmeyi destekleyen önemli bir unsur olarak görünmektedir. Sözcük üzerindeki toplumsal belleği taze tutan önemli unsurlardan birinin de yazı dili olduğu açıktır. Alan uzmanlarının sözcükleri kaynak dilde yazılmış metinlerden de takip etmeleri yine ötümlülüğü hatırlama ve onu Türkçeye yansıtma noktasında etkili olduğu açıktır. Hiçbirinin kaynak dilde /t/ sesiyle bitmemesi burada ortaya konan savı destekler bir bulgudur. Son olarak (6)’daki sözcüklerin kaynak dilde ağırlıklı olarak bir ünlüyle bitiyor olması Türkçede /t/’ye dönüşen /d/ ünsüzünün önüne bir ünlü geldiğinde yeniden ötümlüleştirmesinde oldukça belirleyici bir unsurdur. Yukarıda değinildiği gibi ünlülerin yüksek derecede ötümlü ses özelliği taşıması ve bu niteliğiyle kendine bitişik ünsüzleri etkilemesiyle açık bir biçimde Türkçedeki ötümlüleştirmeyi kolaylaştıran çok önemli bir unsur olduğu gözlenmektedir.

(vi) Eski formunda son ünsüzü ötümlü olan sözcükler: Ötümsüz ünsüzle biten kimi sözcüklerin eski biçimi ötümlü ünsüzle bitebilir: *and* > *ant*, *teñ* > *denk*, *burc* > *burç*, *tiñ* > *dik*. Boz (2002), bu tür ötümlüleşmeleri sözcüklerin eski niteliğinin yeniden ortaya çıkması olarak değerlendirmiştir.

(vii) Örnekseme: Örnekseme sözcük sonunda yer alan ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleştirmesini tetikleyen bir unsur olabilir. Boz (2002), *tat* sözcüğündeki ötümlüleştirmenin, sestesi olan *tat-* eyleminden örnekseme yoluyla gerçekleşmiş olabileceğini belirtmektedir.

(viii) Sözcük türüne olan duyarlılık: Eylemlerle kıyaslayınca ötümlüleştirmenin yüksek oranda ad soylu sözcüklerde gerçekleşmesi (bk. Ergin, 1993; Boz, 2002) söz konusu sürecin sözcük türlerine duyarlı olduğunu göstermektedir. Seyrek gözlenirse de bir sözcüğün tür değiştirmesiyle ötümlüleştirmenin sürecinde ortaya çıkan farklılıklar (bk. *ak* > *akı* ama *ak+ar-* > *ağar-*) sözcük türü duyarlılığını gösteren kanıtlardan biri olarak durmaktadır.

(ix) Kökün unutulması ya da anlamın değişmesi: Bir önceki maddede eylemlerde ötümlüleştirmenin seyrek görüldüğünden söz edilmişti. Buna karşın kökün unutulması veya kök anlamının tarihsel süreçte değişmesi eylemlerde ötümlüleştirmeyi doğurabilir (Ergin 1993): *kuç-ak* > *kucak*, *geç-e* > *gece*. Bu gözlem ötümlüleştirmede ve diğer ses süreçlerinde anlambilimin etkin bir unsur olabileceğini gösterir.

Ötümlüleştirmeme Koşulları

(i) Tek seslemliler: Tek seslemlilerdeki son seslerin ötümlüleştirmeye direnmesi Türkçe için bilinen bir olgudur. Ötümlüleştirmenün sayı azlığı ötümlüleştirmeyenlere oranla az sayıdadır (Polat, 2002: 2). (7)’de ötümlüleştirmeyen sözcükler listesi söz konusu eğilimi kanıtlamaktadır.

- (7) *alt, ast, baht, bet, bürk, büst, cırt, çek, çift, çit, dank, disk, dost, fırt, fink, fit, fut, girt, görk, gürk, gut, halt, hant, hart, hat, hurt, hişt, hit, it, jant, jet, jüt, kant, kart, kast, kat, kent, ket, kist, kit, kort, kök, köşk, kunt, kut, kült, kürk, kürt, küt, mat, mert, mest, mevt, murt, mut, müft, mürt, ot, pakt, pıst, pıt, puşt, put, rant, rast, semt, sent, sert, set, sırt, sit, süt, şalt, şart, şist, şut, tank, tart, tayt, test, teşt, toht, tok, tost, üst, yont, zapt, zevk, zift*

(7)'de yer alan *süt* sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde *süd* biçimindedir (Doğan 2013: 66).

Özellikle Türkçe kökenli sözcükler odağında düşünüldüğünde, tek seslemliler sonundaki /t/ gibi ötümsüz ve çok engellenen seslerin ötümlüleşmemesinin nedenlerinden biri dil kullanıcılarının sezgisel tutumları olabilir. Buna göre, tek seslemliler sözcüklerin kök veya ana sözcükler olarak algılanması, sözcüğün seslem sınırları ve ses yapısını korumaya yönelik dilsel davranışları tetiklemektedir. Dolayısıyla toplumsal bilincin bir yansıması olarak dil, tek seslemliler sözcükleri temel sözcükler içerisinde değerlendirip sessel değişime uğramasına engel olmaktadır.

Yukarıda ötümlüleşme koşullarında belirtildiği üzere, tek seslemliler sözcüklerde görülen ötümlüleşme direncinin bir diğer nedeni ise çok seslemliler sözcüklere oranla sesletimde enerji kaybının daha az gerçekleşmesidir. Çok seslemliler sözcüklerdeki enerji kullanımı, son seslemlilerde bulunan ötümsüz ve çok engellenen ünsüzün kolay sesletim için benzeşme sürecine teslim olmaya, tek seslemliler sözcüklerde ise benzeşme sürecine direnmeye neden olmaktadır.

Ötümlüleşmede sözcük türlerine olan duyarlılığa bakıldığında tek seslemliler ad ya da ad soylu sözcüklerin ötümlüleşme oranının eylemlere kıyasla daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Gerçekte yalnızca tek seslemliler değil çok seslemliler sözcüklerde de eylemlerin yine ötümlüleşmeye direndiği gözlemine yukarıda değinilmişti.

Sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleştiği *git-*, *güt-* eylemlerinde kendisinden önce sesletilen ötümlü ünlüyle birlikte ötümlü /g/ sesinin etkisi bulunmaktadır. Ünlüyle başlayan *et-* eyleminin ötümlüleşmesi sözcük başında ötümsüz veya patlamalı bir ünsüzün olmaması ve /t/ sesinin kendisinden önce yalnızca yüksek ötümlülük özelliği bulunan bir ünlüye maruz kalmasıyla temellendirilebilir. Ne var ki *tat-* eyleminin ötümsüz ve patlamalı /t/ ünsüzüyle başlamasına karşın sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşmesi, *tat* adındaki sözcük-son /t/ sesinin *tatig* sürecinde ünlüler arasında kalarak benzeşmeye uğraması ve bu özelliğini örnekseme ile *tat-* eylemine aktarmasıyla açıklanabilir.

Eski Türkçede uzun ünlü tek seslemliler sözcüklerdeki son ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi alanyazında sıklıkla dile getirilen bir gözlemdir (Boz, 2002; Kerimoğlu, 2014; Önler, 2012; Samedli, 2012; Tekin, 1995). Nitekim *āt* sözcüğünün *ad* biçimine dönüşmesi bunun kalıcı bir ötümlüleşmeye yol açabileceğini göstermektedir. Bu yalnızca hayvan adı olan *at* sözcüğüyle bir karşıtlık oluşturma güdülenmesiyle değil, aynı zamanda uzun ünlünün ötümlülük açısından baskınlık değeriyle de açıklanabilir. Uzun ünlü hem /t/ sesini ötümlüleşirmiş hem de soluklu okunmasına engel olmuştur. Geçmişteki uzun ünlülerin ötümlüleşmede etkili olduğunu düşündüren bazı sözcükler şunlardır: (ET) *būt* > *but+u* > *budu*, (ET) *ōç* > *oç* + (ü)m > *öçüm*, (ET) *kāp* > *kap+ı* > *kabı*, (ET) *kōk* > *gök* + *ü* > *göğü*, (ET) *ācı-* > *acı-*, (ET) *āk* > *ak* + *ar-* > *ağar-*, *yūt-* > *yut-(u)m* > *yudum* vb. Ne var ki, tek seslemliler ötümlüleşebilen bütün Türkçe kökenli sözcüklerin geçmişinde uzun ünlü bulunmamaktadır: (ET) *tört* > (TT) *dört* > *dört+ü* > *dördü*, (ET) *kit-* > (TT) *git-* > *git-iyor* > *gidiyor*, (ET) *kurt* > (TT) *kurt* > *kurt+u* > vb. Geçmişinde uzun ünlü bulunan bütün Türkçe kökenli sözcükler ise her zaman için ötümlüleşmemektedir: *āk* > *ak+ı* > *akı*, (ET) *sūt* > *süt+ü* > *sütü*, *yōk* > *yok+a* > *yoka*. Sonuç olarak Türkçe kökenli tek seslemliler sözcüklerde bulunan uzun ünlülerin ötümlüleşmeyi açıklamakta tek başına yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Türkçede ödünçlenen ve uzun ünlüsü bulunan birçok tek seslemliler sözcük ötümlüleşse de (ör. (Ar.) *tāc* > *taç+ı* > *tacı*) çoğu zaman neden ötümlüleşmediği artzamanlı bir bakış açısıyla tam olarak açıklanamaz görünmektedir.

(ii) Son sözcüğü tek seslemliler bileşik sözcükler: Son sözcüğü tek seslemliler *bileşik sözcüklerde* (compound words) tek seslemliler sözcüklere ilişkin kurallar işlemektedir. Ancak bu kuralın işlemesi için son sözcüğün bağımsız olarak da ötümlüleşmemesi gerekir. (8)'deki bileşiklerin son sözcüğü (sırasıyla *kent*, *kat*, *top*, *çıt*, *pıt*, *kop*, *not*, *Türk*, *top*, *kök*, *kent*, *kart*, *şark*) tek başlarına da ötümlüleşmemektedir. Ancak (8)'deki sözcüklerdeki ötümlüleşmeye olan direnç yalnızca bileşikteki

ikinci sözcüğün tek başına olan ötümlüleşme direnci ile açıklanamaz. Örneğin *Göktürk, Taşkent* gibi sözcüklerin *özel ad* olması dil kullanıcıları için ötümlüleşmeme direncini doğuran unsurlardan biri olmalıdır. Öte yandan *ofset, feribot* sözcüklerinde yer alan /f/ sesi, *dretnot* sözcüğünün iki ünsüzle başlaması gibi unsurlar sözcüğün yabancı sözcük olarak algılanmasına yol açmakta bu da /t/ sesinin ötümlüleşme noktasında direnç göstermesine neden olmaktadır. İlerleyen maddelerde bunlara da örnekleriyle değinilecektir.

- (8) *başkent, binkat, biyotop, çekyat, çıtçıt, çıtpıt, çinekop, dipnot, dretnot, feribot, Göktürk, gelgit, izotop, karekök, kokimbit, ofset, senirkent, Taşkent, telekart, Yakakent, yakınşark*

(8)'deki bileşik sözcüklerin tek istisnası *gelgit* sözcüğüdür. Emir kipinde çekimlenmiş iki eylemin bir araya gelmesiyle oluşan *gelgit* sözcüğü *başsız* (headless) bileşik olduğu için (bk. Can, Akşehirli, Koşaner ve Özgen, 2020: 299) yapısal olarak diğer bileşiklerden farklıdır. *Git-* eyleminin son sesi *git-iyor > gid-iyor, git-en > gid-en* gibi eklenme süreçlerinde ötümlüleştiği hâlde, *gelgit* sözcüğünde bu özelliğini bileşiğe aktaramamıştır. Bu aktarılamama durumunun ortaya çıkmasında *git-* sözcüğünün eylem olmaktan çıkıp bileşik bir adın parçası olması bir etken olarak düşünülebilir.

(iii) Son yüzyıl içerisinde türetilmiş yeni sözcükler: Daha çok dil devriminden sonra türetilmiş sözcükler ötümlüleşmeye direnirler. Bunlar artzamanlı benzeşme sürecini tamamlamadıklarından az yıpranmış sözcüklerdir ve genellikle eylemden ad yapan {-I)t} ekiyle türemişlerdir (Demir ve Yılmaz, 2011: 30).

- (9) *anıt, arkıt, aygıt, ayıt, ayrit, bırakıt, boyut, dikit, düşüt, kalıt, kanıt, tanıt, taşıt, yakıt, yapıt*

Benzer türetim yapısında olan *yanıt* sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde *yanut ~ yanud* formunda bulunmakta, ancak günümüzdeki “cevap” anlamından daha çok “mükafat, karşılık, bedel, ödül” gibi anlamları aktarmaktadır (bk. Dilçin, 1983; Kanar, 2018). Günümüzde özellikle *cevap* ve *reaksiyon* sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılan *yanıt* sözcüğündeki anlamsal farklılaşma yeni bir sözcük olarak algılanmasına neden olmuştur. Ötümlüleşmeye direnme, söz konusu algıyla ilişkili olarak açıklanabilir. Eski Anadolu Türkçesinde “karşılık, karşılık olarak, mükafat” anlamlarını aktaran *aygıt* sözcüğüyle (bk. Dilçin, 1983; Kanar, 2018) günümüzdeki *aygıt* sözcüğü arasında anlamsal bir örtüşme söz konusu değildir.

Dilin çeşitli tarihsel dönemlerinde aynı kökten farklı anlamlarda benzer sözcükler türeyebilir. Söz gelimi, Eski Türkçede ünlülü ulaşla kalıplaşan *tak-ı* sözcüğü varlığını *dahi* biçimiyle varlığını sürdürürken günümüzde ek veya zinet eşyası anlamında *tak-ı* sözcüğü yeniden benzer bir türetim olarak Türkçenin söz varlığına girmiştir. Bu durumun bir adım ötesinde eski sözcüklerin sanki yokmuşçasına yeniden türetildiği durumlar da söz konusu olabilmektedir. Söz gelimi “düşük; değerli bir kimsenin öldüğü ve mezarının bulunduğu yer; ürün” anlamlarına gelen *düşüt* sözcüğünün “bazı Yunan diyalektlerinde eo öbeğinden /e/ sesinin düşmesi” anlamındaki Fransızca *hyphèrese* sözcüğünün çevirisi olarak kullanılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu tür durumlarda sözcükte yeni olma algısı sezildiğinden ötümlüleşmeye direnme söz konusu olabilmektedir.

(iv) Son iki ünsüzü Türkçenin [ötümlü + ötümsüz] ve [az engellenen + çok engellenen] sesdizilimine uygun olmayan sözcükler: Polat'ın (2002) belirttiği üzere ötümlüleşme kuralına uymayan sözcüklerin büyük çoğunluğu yabancı kökenlidir. Dolayısıyla sözcüğün kökeni ötümlüleşme noktasında bir ölçüt sunmaktadır ama sadece dil dışı bir gönderimi olan bu ölçüt sesbilimsel kurallara dayandırılmadığında elbette tek başına yeterli ve açıklayıcı olma niteliğini kazanamayacaktır. Bu ve sonrasındaki birkaç maddede yabancı kökenli sözcüklerin sesdizilim özelliklerine bakılarak neden ötümlüleşmenin gerçekleşmediği noktasında dil içi açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır.

[ötümsüz + ötümlü], [ötümsüz + ötümsüz], [çok engellenen + az engellenen], [çok engellenen + çok engellenen] dizilimindeki sözcükler Türkçenin genel sesdizilimi eğilimine uymadığından ötümlüleşmeye direnirler. Burada dil kullanıcılarının Türkçe sesdizilimine olan duyarlılığın tepkisel bir dışa vurumunun söz konusu olduğu açıktır.

(10) *dürüst, taht, nühuft*

Türkçe kökenli olduğu hâlde seslem sonu [ötümsüz + ötümsüz] dizilimine sahip olan *ast* ve *üst* sözcüklerinin de ötümlüleşmemesi Türkçenin [ötümlü + ötümsüz] veya [az engellenen + çok engellenen] dizilimini tercih ettiğini kanıtlayan bir gözlemdir. Zaten Türkçede seslem sonu [ötümsüz + ötümsüz] dizilimine sahip sözcüklerin sayısının çok az olması söz konusu tercihi doğrulayan bir başka gözlemdir.

(v) Son iki ünsüzü Türkçede görülmeyen ünsüzlerden oluşan sözcükler: Sözcük sonu /t/ sesinin ötümlüleşme koşullarında Türkçenin son iki ünsüzündeki [st] dışında [lç], [lk], [lp]; [nç], [nk], [nt]; [rç], [rk], [rp], [rs], [rt] biçimindeki sesdizilimine uyan sözcüklerin kolayca ötümlüleşebildiğinden söz edilmişti. Doğal olarak bu kurala uymayan sesdizilimine sahip olan sözcüklerin ötümlüleşmeye direnmesi beklenir bir sonuçtur. Burada yine söz konusu ötümlüleşmeme direnci dil kullanıcılarının içkin işlettiği sesdizilimi kurallarına uyamayan sözcüklere karşı gösterdikleri bir dışa vurumun göstergesi olarak değerlendirilebilir. (11)'de Türkçenin son iki ünsüz dizimine uymadığı için ötümlüleşemeyen sözcükleri örneklenmiştir. Bunlar doğal olarak ödünçlenen sözcüklerdir.

(11) *bedbaht, behişt, Bibaht, efekt, entelekt, girift, kraft, köşk, lokavt, nakavt, ofsayt, pakt, payitaht, semt, slayt, şaft, tayt, toht, zapt, zapturapt, zift, taht*

(11)'deki *bedbaht, behişt, girift, pakt* gibi kimi sözcüklerin ötümlüleşmemesinde bir önceki maddede belirtilen koşulun sağlanamamış olması da etkilidir. Bu sözcükler [ötümlü + ötümsüz] veya [az engellenen + çok engellenen] dizilimi aksine [ötümsüz + ötümsüz] veya veya [çok engellenen + çok engellenen] dizilimine sahip sözcüklerdir. Söz konusu ötümlüleşmeme koşulunu çiğneyen sözcük "hesap belgesi" anlamındaki Fransızca kökenli *dekont* sözcüğüdür. Sözcüğün Türkçeye son yüzyıl içerisinde girmesi, kısacası yıpranma sürecinin dil kullanıcılarının zihninde tamamlanmamış olması, onun ötümlüleşmemesini kolaylaştıran bir neden olarak durmaktadır. Burada da görüldüğü gibi ötümlüleşme ya da ötümlüleşmemede sözcük üzerinde çoğunlukla birden fazla koşul etkili olmaktadır.

(vi) Dil kullanıcıları tarafından sonu yabancı bir ekle bittiği sezilen sözcükler: Özellikle Arapça sözcüklerde gözlemlenen bu durumu Türkçede onlarca örneği bulunmaktadır. Türkçenin kendine özgü ses örüntülerini ve biçimbilimsel kurallarını içkin olarak bilen dil kullanıcısı ödünçlenen sözcüklerin farklı bir ses örüntüsü ve biçimlenme sürecine sahip olduğunu sezinleyebilir. Biçimbilimsel tabanlı benzer bir gözlemi Demir ve Yılmaz (2011), Arapça {-iyet} ekindeki son ünsüz ötümlüleşmez, açıklamasıyla belirtmektedir. Bu tür sözcüklerden bazılarının Türkçe kökenli sözcüklerin sesdizilimine aykırı olarak /m/, /n/, /v/, /c/, /ğ/, /z/, /l/, /r/ sesleriyle başlaması ve içerisinde /f/, /h/, /j/ sesleri bulunması yine dil kullanıcılarındaki yabancılık algısını güçlendiren unsurlardandır. Bu gözlemden bir sonraki maddede ayrıca söz edilecektir.

(12) **Arapçadan Ödünçlenen Sözcükler**

afet, ahlakiyat, aidat, aidiyet, akamet, akıbet, akıt, akliyat, alamet, alet, ameliyat, anut, aparat, apart, arabist, Arasat, ariyet, arziyat, asabiyet, asalet, aşerat, atalet, avdet, ayniyat, azamet, azimet, baharat, bakliyat, baptist, basiret, begayet, bereket, beşaret, beşeriyet, beyanat, beyit, bidayet, cahiliyet, camit, cehalet, celadet, cemadat, cemiyet, cenabet, ceninisakıt, cennet, cerahat, cesamet, cesaret, cevvaliyet, cibilliyet, ciddiyet, cihet, cinayet,

cinnet, cibilliyet, cinsiyet, cemaat, cumhuriyet, cüret, debagat, defaat, defihacet, dehalet, dehşet, delalet, denaet, devlet, devrisaadet, dirayet, diyanet, ebediyet, edat, edebiyat, edevat, ehemmiyet, gayret, ehliyet, ehveniyet, ekalliyet, ekseriyeti, emanet, emaret, emniyet, enaniyet, esaret, ebet, evveliyat, eyalet, eziyet, faaliyet, faikiyet, fakat, fazilet, fecaat, felaket, felekiyat, feraset, ferdiyet, fesahat, fesat, fetret, fırsat, fitrat, fidiyeinecat, fiiliyat, fikrisabit, fikriyat, firkat, füt, fiyat, fütuhât, gabavet, gaflet, galat, ganimet, garabet, garsiyat, gaybubet, gayet, havaiyat, gazeliyat, gıybet, gidişat, gudubet, gurbet, habaset, hacamat, hacet, hayrat, hadisat, hafriyat, hakaret, hayet, hakikat, hakimiyet, hakkaniyet, halavet, hâlet, halkiyat, halt, halvet, hamakat, hamarat, hamaset, hamiyet, harabat, harabiyet, hararet, harekât, hareket, hasenat, hasiyet, haslet, hasret, hassasiyet, hasut, haşerat, haşmet, haşviyat, haşyet, hat, hatırat, hattat, hayalat, hayalet, hayat, hayatiyet, hayrat, hayret, haysiyet, hayvanat, hayvaniyet, hazakat, hazret, heyet, heyhat, hezîmet, hezliyat, hırdavat, hıyanet, hicret, hidayet, hiddet, hikmet, hilafet, hilat, hîrfet, hissiyat, hitabet, hizmet, hububat, hukuk, hurufat, husumet, hususiyet, hüccet, hükûmet, hülasaten, hürmet, hürriyet, hüsnühât, hüsnüniyet, irkiyat, iskat, islahat, itriyat, ibadet, ibaret, ibret, icabet, icazet, icraat, içtimaiyat, iffet, ifrat, ifrazat, ifrit, ifşaat, ihanet, ihracat, ihtilat, ihtiyat, ikamet, iktisadiyat, ilahiyat, ilelebet, iltifat, imalat, imamet, imaret, inayet, inhitat, insaniyet, inşaat, intihabat, inzibat, irsiyet, irtibat, isabet, İslamiyet, ismet, isnat, ispat, istihbarat, istikamet, istirahat, işaret, işret, itaat, ithalat, ittîfak, izafet, izafiyet, izahat, izzet, kabahat, kabiliyet, kablelmilat, kainat, kamet, kanaat, kant, kanuniyet, karabet, karnabit, kasavet, kasvet, katiyet, kavat, kavmiyat, kavmiyet, kayıt, kazurat, kefalet, kefaret, kehanet, kemiyet, kerahet, keramet, kerrat, kesafet, kesret, ketumiyet, keyfiyet, kıyafet, kıraat, kırat, kismet, kitaat, kıyafet, kıyamet, kıymet, kifayet, kispet, kitabet, kiyaset, kudret, kutsiyet, kuvvet, kuyudat, külfet, külliyyat, külliyyet, küsurat, lahut, lakayıt, lalakıyyat, lanet, layemut, letafet, lezzet, linet, lisaniyat, liyakat, lobut, lügat, lüknet, maddiyat, maddiyet, mağduriyet, mağfiret, mağlubiyet, maharet, mahcubiyet, mahdut, mahiyet, mahkukât, mahkûmiyet, mahlukat, mahremiyet, mahrumiyet, mahrut, mahsulat, mahut, mahviyet, maişet, maiyet, malikiyet, maliyet, maluliyet, malumat, maneviyat, marabut, marifet, marufiyet, maruzat, maslahat, masnuat, masumiyet, masuniyet, matbuat, matrut, mazarrat, mazbut, mazeret, mazhariyet, mebzuliyet, mecburiyet, meçhulat, medeniyet, mefharet, mefret, mefruşat, meftuniyet, mehabet, melamet, melanet, melekût, memat, memleket, memnuiyet, memnuniyet, memuriyet, menfaat, menhiyat, mensubiyet, meraret, merbut, merbutiyet, merhamet, meriyet, merkezîyet, mesamat, meserret, meskenet, meskûkat, meskût, mesuliyet, meşguliyet, meşhut, meşihat, meşveret, meşrûbat, meşruhat, meşrûiyyet, meşrut, meşrutiyet, metanet, metrukât, metrukıyyet, mevcudat, mevcudiyet, mevduat, mevkufiyet, mevkut, mevrut, mevt, mevut, mevzuat, meymenet, meyusiyet, meyyit, mezellet, millet, milliyet, minnet, mirat, muadelet, muafiyet, muamelat, muannit, muaşeret, muayyeniyet, mugayeret, muhabbet, muhaceret, muhalefet, muhannet, muhasamat, muhasebat, muhassasat, muhassenat, muhat, muhit, muhtariyet, muhtelit, muhteviyat, mukadderat, mukaddesat, mukavemet, mukayyet, murabit, murabut, musallat, musibet, mutabakat, mutat, mutavaat, mutavassıt, mutekit, mutlakıyyet, muttarit, muvafakat, muvaffakiyet, muvahhit, muvakkat, muvakkıt, muvasalat, muzafferiyet, mübaşeret, mücazat, mücerret, mücevhêrat, müddet, müdevvenat, müdürıyyet, müellefat, müessiriyyet, müfit, müfredat, müfrit, mühimmat, mühlet, mükâfat, mükellefiyyet, mükemmeliyyet, mükeyyifat, müktesebat, mülahazat, mülahakat, mülayemet, mülhakat, mülhıt, mülkıyyet, mültefit, mümbıt, münakalat, münasebet, münderecat, münferıt, münşeat, müntehabat, müphemıyyet, müracaat, mürettebat, mürtet, mürüvvet, müsait, müsakkafat, müsavat, müsellesat, müsıkirat, müspet, müstaceliyyet, müstahzarat, müstait, müstebat, müstebıt, müstefıt, müstenıt, müşabehet, müşareket, müşkülât, müştemilat, müteaddıt, mütekabiliyyet, mütekait, mütesanit, mütevellıt,

mütezayit, müzaheret, müzahrefat, müzakerat, naat, nadirat, nakarat, nakliyat, nasfet, nasihat, nazariyat, nebat, nebatat, necabet, necaset, necat, nedamet, nedret, nefaset, nefret, nefsanîyet, nekahet, nemrut, neşet, neşriyat, nezafet, nezahet, nezaket, nezaret, nihayet, nikbet, nimet, nispet, niyabet, niyet, nöbet, nuhuset, nübüvvet, rabit, rağbet, rahat, rahmet, rakit, refakat, rehavet, rekabet, rekâket, rekat, resmîyet, reşit, rezalet, riayet, ricat, rikkat, rivayet, riyaset, riyazet, riyaziyat, ruhaniyet, ruhbanîyet, ruhiyat, ruhsat, rutubet, rüsumat, rüşvet, rüyet, saadet, saat, sabit, sadakat, sadaret, safahat, saffet, safiyet, sahabet, sahavet, sakamet, sakat, sakit, salabet, salahîyet, salavat, samimîyet, sanat, sarahat, sarfiyat, satvet, savat, savlet, sebat, sebebiyet, sefahat, sefalet, sefaret, selamet, selaset, semahat, semt, servet, set, sevkîyat, seyahat, seyyiat, sıfat, sıhhat, sıhriyet, sıklet, sınaat, sıfat, sırat, sirayet, sirkat, siyakat, siyaset, siyasiyat, suhulet, suhûnet, surat, suret, sübut, sükûnet, sükût, sünnet, sürat, şahsiyat, şahsiyet, şarkîyat, şart, şathîyat, şeamet, şebabet, şecaat, şedit, şefaât, şefkat, şehadet, şehvaniyet, şehvet, şekavet, şenaat, şeniyet, şerâit, şerbet, şeriat, şetaret, şevket, şeytanet, şiddet, şiiirîyet, şikayet, şirket, şirret, şöhrat, şubat, taaddüt, taallukat, tabaat, tababet, tabiat, tabiiyet, tabut, tadilat, tafsilat, taharet, tahdidat, tahkikat, tahkimat, tahnit, tahribat, tahrifat, tahrikât, tahrirat, tahsilat, tahsisat, tahvilat, takat, takibat, taksirat, talakat, talimat, tamamiyet, tamirat, tanzifat, Tanzimat, taravet, tarikat, tart, tatbikat, tazimat, taziyet, tazminat, tebaiyet, tebeddülât, tebligat, teçhizat, tedrisat, teessürat, tefaviüt, teferruat, tefrişat, telefât, tembihat, tensikat, teminat, tenkisat, tenvirat, tenzilat, tertibat, tesisat, teslimat, teslimiyet, teşkilat, teşrifât, tetkikat, tevdiat, tevkifat, tevliyet, Tevrat, Tevziat, tezahürat, tezvîrat, tezyinat, tînnat, tîynet, ticaret, tilavet, töhmet, tuluat, ubudîyet, uhuvvet, ukubet, uluhiyet, ulviyet, umumîyet, Utarit, uzviyet, ücret, ülfet, ümmet, ünsiyet, vahamet, vahdaniyet, vahşet, varidat, vasat, vasiyet, vatvat, vaziyet, vefat, vekâlet, veladet, velayet, velut, veraset, vilayet, vukuat, vuslat, vüsat, yakut, zabıt, zabıt, zafiyet, zahmet, zanaat, zapt, zarafet, zaruret, zayıyat, zeamet, zekât, zekâvet, zevat, zevk, zıddîyet, zift, zihayat, zihniyet, zillet, zimmet, ziraat, ziyafet, ziyaret, ziyinet, zuhurat, zulmet, zürriyet

Fransızcadan Ödünçlenen Sözcükler

akont, akrobat, akromatik, aktivist, akvarist, alakok, alaminüt, alkaloit, alpinist, alşimist, Altayist, ametist, amaralist, ampirist, amyant, analist, anarşist, anatomist, anekdot, anestezist, anhidrit, anket, ansiklopedist, antagonist, antiasit, antidot, antikominist, antiparazit, antisemit, antisemitist, antrikot, aort, apandisit, apolet, Arabist, Arbalet, aristokrat, arkaik, arketip, arterit, artist, artrit, aryanist, asbest, asfalt, asit, astronot, ateist, atlet, avukat, azot, baget, balast, balet, banket, baptist, baret, barikat, bazıt, behişt, bikarbonat, bilet, bisiklet, biyotit, biyotop, bizmut, boksit, borat, boykot, briket, brit, bronşit, brüt, buat, Budist, buket, buklet, büst, büvet, Cizvit, Dadaist, deist, dekont, deodorant, dermatit, despot, detant, determinant, determinist, dinamit, diplomat, disk, disket, diyabet, diyalekt, diyorit, dolomit, dominant, düalist, düinit, ebonit, efekt, egoist, egosantrizm, egzistansiyalist, ekolojist, ekonomist, eksperimantalist, ekspresyonist, elastikiyet, elektrolit, elit, emperyalist, empresyonist, ensefalit, ensest, entelekt, enterit, entomolojist, epifit, eritrosit, eskort, estet, etiket, evdemonist, fagosit, falanjist, fantezist, farenjit, faşist, fatalist, fedaralist, feminist, fenomenist, fetişist, fideist, filatelist, finalist, fizyolojist, fizyoterapist, florit, flüt, fokstrot, fonolit, formalist, fosfat, frijit, fundamentalist, füturist, galenit, galalit, galibiyet, galyot, gamet, gastrit, gavot, gayzerit, Germanist, gitarist, goşist, grafit, granit, granülit, gulet, gut, hedonist, Helenist, hematit, hepatit, hibrit, hilozoist, hiperboloit, hipermarket, Hitit, hümanist, idealist, illüzyonist, implant, indeterminist, ironist, irrasyonalist, irrealist, irredantist, iskelet, iskorbüt, ispanyolet, izotop, jant, jorjet, jüt, kabalist, kadrat, kalamit, kaliborit, kalkolitik, kalotip, kalsit, kamyonet, kanalet, kanbiyit, kaset, kasket, kast, kastanyet, kaşalot, katafalk,

katafot, katarakt, karbonat, karbonit, kartvizit kantat, kantonit, kaolinit, kapitalist, kapnisit, kaput, karbonat, kazamat, kelifit, kentet, kırlent, kilovolt, kist, klarnet, klorhidrat, kloroplast, kloşet, klozet, kobalt, kohenit, koket, kokot, kolektivist, kolemanit, kolit, kolonyalist, komandit, kompozit, komünist, kondüit, konformist, konjonktivite, konseptüalist, kontekst, kontrast, kontrat, koordinat, korist, kornet, korvet, kotlet, kozmonot, kozmopolit, kravat, kreozot, kriket, kristaloit, krizalit, krizolit, kromatit, kromoplast, kuartet, kuintet, kuşet, kuvarsit, kübist, külot, kült, kürit, küsküt, küvet, labirent, Lamaist, laminant, lanarkit, langust, lantanit, larenjit, laterit, lavsonit, lejitimist, lenfanjit, lenfosit, lengüist, Leninist, liberalist, limit, limonit, linyit, lirt, lokavt, lökaplast, lökosit, lösemit, lünet, magnezit, maket, makinist, makyavelist, malakit, mandapost, manyetit, margarit, markizet, maskot, materyalist, Marksist, mazoşist, mecidit, megavat, melanit, melinit, menenjit, meteorit, metropolit, meziyet, mezuniyet, miknatsiyet, Migmatit, mikrolit, militarist, misket, modelist, modernist, monadist, monarşist, Mongolist, monist, monoteist, moralist, motamot, motorsiklet, mutasyonist, narsist, nasyonalist, natüralist, natürist, Nazist, nefrit, neofaşist, nepotist, nevropat, nihilist, nitramit, nitrat, nüdist, nühuft, nümisimat, objektivist, ojit, oksalat, oksilit, oktant, olijist, olimpiyat, omfazit, omlet, onejit, oosit, operet, oportünist, optimist, orkit, ortopedist, oryantalist, otist, otodidakt, otolit, otomat, otosist, ozalit, ozokerit, paket, pakt, palet, palmitat, panelist, pankart, panteist, panturanist, pantürkist, paralelist, paranoit, parapent, paraşüt, parazit, pasaport, patent, paternalist, payet, peganit, pegmatit, peridot, peridotit, peripatetist, perlit, permanant, permanganat, pesimist, pigment, piket, pilot, pipet, pirit, piyanist, pizolit, plaket, planerit, planet, plebisit, plüralist, politeist, popülist, postrestant, postulat, pozitivist, pragmatist, presbit, primat, probabilist, prostat, providansiyalist, psikanalist, psikopat, puset, pürist, radyoizotop, raket, rant, rasist, rasyonalist, realist, redingot, reeskont, reformist, riyolit, robot, roket, Romanist, rozet, rölativist, rulet, sadist, salisilat, sandalet, saprofit, satanist, segment, sekant, sekstant, sekularist, selülit, sembolist, senarist, sendikalist, siderit, silikat, sinüzit, sistit, sit, siyenit, Siyonist, Slavist, sülfat, solist, sonat, sorit, sosyalist, sosyopat, Sovyet, spiritüalist, stalagmit, stalaktit, statolit, statosist, stilist, strüktüralist, subjektivist, subret, süet, süit, sülfıt, sürmanşet, sürnatüralist, sürrealist, Şamanist, şist, şizoit, şoset, tabildot, tablet, tamanit, tanjant, tank, tart, tartarat, teist, teknokrat, tekst, terapist, termit, termoplast, termostat, terörist, tornet, transformist, transit, tremolit, trompet, trotinet, tröst, turist, tuvalet, ürat, ütöplast, vagonet, varyant, vinyet, vizonet, vokalist, vombat, vualet

Farsçadan Ödünçlenen Sözcükler

berbat, kümbet, sepet, şayet

İngilizceden Ödünçlenen Sözcükler

ararot, basket, braket, format, habitat, karpit, kokpit, ordinat, skavut, taret, trampet

Rusçadan Ödünçlenen Sözcükler

mazot

Almancadan Ödünçlenen Sözcükler

akut

Rumcadan Ödünçlenen Sözcükler

ahlat, ahtapot, demet, ırgat, izmarit, iskorpit, ispit, kerevit, sinarit

İtalyancadan Ödünçlenen Sözcükler

depozit, filet, imbat, iskerlet, ispermeçet, izbandut, parapet

(12)'deki yabancı sözcüklerden kimileri bileşik, önek ve sonek almış sözcüklerdir. Söz gelimi Arapça kökenli sözcükler ağırlıklı olarak {-at}, {-et}; {-iyet} gibi eklerini almış olmalarıdır. *Irgat, aristokrat* gibi Arapça kökenli olmayan sözcükler hem Arapçadaki sözcüklere hem de alıntılanan sözcüklerdeki benzer örneklere bakılarak ek aldıkları varsayılmıştır. Burada önemli olan dil kullanıcıları tarafından ek aldığı sezilen diğer sözcüklere benzetiliyor olmasıdır. Dil kullanıcılarının zihni bu örneklerde biçimbilimsel çözümleme yapacak kadar örneğe sahiptir. Dil kullanıcısının için bir biçimde *hassasiyet* sözcüğünü benzer sözcüklerle karşılaştırıp *hassas* ile *hassasiyet* arasında bağ kurması ve *hassas-iyet* diye çözümlemesi dil yetisi açısından düşünüldüğünde beklenir bir sonuçtur.

(vii) /m/, /n/, /v/, /c/, /ğ/, /z/, /l/, /r/ sesleriyle başlayan ve içerisinde /f/, /h/, /j/ sesleri bulunduğu için dil kullanıcıları tarafından yabancı sözcük olduğu sezilen sözcükler: Türkçe kökenli sözcüklerin /m/, /n/, /v/, /c/, /ğ/, /z/, /l/, /r/ sesleriyle başlamadığından ve artzamanlı değişimler dışında çoğunlukla /f/, /h/, /j/ seslerini barındırmadığından yukarıda söz edilmişti. Tarihsel süreçte ses değişikliğine uğrayan yansıma sözcükler, ünlemler ve çocuk diline ait sözcükler Türkçe kökenli olsa da bu kuralın dışında kalabilir. Türkçeye ilişkin bu tür sesdizilimi özellikleri dil kullanıcılarının zihninde sezgisel olarak bulunmaktadır. Bunun kanıtlarını konuşma dilinde gözlemlenen *limon ~ /ilimon/, ramazan ~ /ramazan/* benzeri ses süreçlerinde gözlemlemek mümkündür. Sonuç olarak /m/, /n/, /v/, /c/, /ğ/, /z/, /l/, /r/ sesleriyle başlayan ve içerisinde /f/, /h/, /j/ sesleri bulunan sözcüklerin sonundaki /t/ sesi ötümlüleşmeye direnç gösterir. Bunda dil kullanıcılarının bu tür sözcükler üzerindeki yabancılık algısı etkili olmaktadır.

(13) Türkçe Kökenli Sözcükler

cirt, firt, fink, hanut, hart, hayıt, hurt, hoşt, Malazgirt, Manavgat, mezigit, Midyat, Mihaliççık, varyiet, vurtut, zirt pirt, zirt zirt

Arapçadan Ödünçlenen Sözcükler

cahiliyet, camit, cehalet, celadet, cematat, cemiyet, cenabet, ceninisakıt, cennet, cerahat, cesamet, cesaret, cevvaliyet, cibilliyet, ciddiyyet, cihet, cinayet, cinnet, cibilliyet, cinsiyet, cemaat, cumhuriyyet, cüret, faaliyyet, faikiyyet, fakat, fazilet, fecaat, felaket, felekiyyat, feraset, ferdiyyet, fesahat, fesat, fetret, fırsat, fitrat, fidiyyecat, fiiliyyat, fikrisabit, fikriyyat, firkat, fit, fiyat, fütuhat, habaset, hacamat, hacet, hayrat, hadisat, hafriyyat, hakaret, hayet, hakikat, hakimiyet, hakkaniyyet, halavet, hâlet, halkiyyat, halt, halvet, hamakat, hamarat, hamaset, hamiyet, harabat, harabiyyet, hararet, harekât, hareket, hasenat, hasiyyet, haslet, hasret, hassasiyyet, hasut, haşerat, haşmet, haşviyyat, haşyyet, hat, hatırat, hattat, hayalat, hayalet, hayat, hayatiyyet, hayrat, hayret, haysiyyet, hayvanat, hayvaniyyet, hazakat, hazret, heyet, heyhat, hezimet, hezliyyat, hırdavat, hıyanet, hicret, hidayet, hiddet, hikmet, hilafet, hilat, hirfet, hissiyyat, hitabet, hizmet, hububat, hukuk, hurufat, husumet, hususiyyet, huccet, hükümet, hülasaten, hürmet, hürriyyet, hüsnühat, hüsnüniyyet lahut, lakayıt, laklakıyyat, lanet, layemut, letafet, lezzet, linet, lisaniyyat, liyakat, lobut, lügat, lüknet, maddiyyat, maddiyyet, mağduriyyet, mağfıret, mağlubıyyet, maharet, mahcubıyyet, mahdut, mahiyyet, mahkukât, mahkûmiyyet, mahlukat, mahremiyyet, mahrumiyyet, mahrut, mahsulat, mahut, mahviyyet, maişet, maiyyet, malikiyyet, maliyyet, malulıyyet, malumat, maneviyyat, marabut, marifet, marufiyyet, maruzat, maslahat, masnuat, masumiyyet, masuniyyet, matbuat, matrut, mazarrat, mazbut, mazeret, mazhariyyet, mebzulıyyet, mecburiyyet, meçhulat, medeniyyet, meşharet, meşret, meşruşat, meşfuniyyet, mehabet, melamet, melanet, melekût, memat, memleket, memnuıyyet, memnuniyyet, memuriyyet, menfaat, menhiyyat, mensubiyyet, meraret, merbut, merbutiyyet, merhamet, meriyyet, merkeziyyet, mesamat, meserret, meskenet, meskûkat, meskût, mesuliyyet, meşgulıyyet,

meşhut, meşihat, meşveret, meşrûbat, meşruhat, meşrûiyet, meşrut, meşrutiyet, metanet, metrukât, metrukiyet, mevcudat, mevcudiyet, mevduat, mevkufiyet, mevkut, mevrut, mevut, mevzuat, meymenet, meyusiyet, meyyit, mezellet, millet, milliyet, minnet, mirat, muadelet, muafiyet, muamelat, muannit, muaşeret, muayyeniyet, mugayeret, muhabbet, muhaceret, muhalefet, muhannet, muhasamat, muhasebat, muhassasat, muhassenat, muhat, muhit, muhtariyet, muhtelit, muhteviyat, mukadderat, mukaddesat, mukavemet, mukayyet, murabit, murabut, musallat, musibet, mutabakat, mutat, mutavaat, mutavassıt, mutekit, mutlakiyet, muttarit, muvafakat, muvaffakiyet, muvahhit, muvakkat, muvakkıt, muvasalat, muzafferiyet, mübaşeret, mücazat, mücerret, mücevherat, müddet, müdevvenat, müdüriyet, müellefat, müessiriyet, müfit, müfredat, müfrit, mühimmat, mühlet, mükâfat, mükellefiyet, mükemmeliyet, mükeyyifat, müktesebat, mülahazat, mülakat, mülayemet, mülhakat, mülhit, mülkiyet, mültefit, mümbit, münakalat, münasebet, münderecat, münferit, münşeat, müntehabat, müphemiyet, müracaat, mürettebat, mürtet, müriüvvet, müsait, müsakkafat, müsavat, müsellesat, müskirat, müspet, müstaceliyet, müstahzarat, müstait, müstebat, müstebit, müstefit, müstenit, müşabehe, müşareket, müşkülât, müştemilat, müteaddit, mütekabiliyet, mütekait, mütesanıt, mütevellit, mütezayit, müzaheret, müzahrefat, müzakerat, naat, nadirat, nakarat, nakliyat, nasfet, nasihat, nazariyat, nebat, nebatat, necabet, necaset, necat, nedamet, nedret, nefaset, nefret, nefsanıyet, nekahet, nemrut, neşet, neşriyat, nezafet, nezahet, nezaket, nezaret, nihayet, nikbet, nimet, nispet, niyabet, niyet, nöbet, nuhuset, nübüvvet, vahamet, vahdaniyet, vahşet, varidat, vasat, vasiyet, vatvat, vaziyet, vefat, vekâlet, veladet, velayet, velut, veraset, vilayet, vukuat, vuslat, vüsat, zabıt, zabıt, zafiyet, zahmet, zanaat, zapt, zarafet, zaruret, zayıat, zeamet, zekât, zekâvet, zevat, zevk, ziddiyet, zıft, zihayat, zihniyet, zillet, zimmet, ziraat, ziyafet, ziyaret, ziyinet, zuhurat, zulmet, zürriyet

Fransızcadan Ödünçlenen Sözcükler

Cizvit, fagosit, falanjist, fantezist, farenjit, faşist, fatalist, fedaralist, feminist, fenomenist, fetişist, fideist, filatelist, finalist, fizyolojist, fizyoterapist, florit, flüt, fokstrot, fonolit, formalist, fosfat, frijit, fundamentalist, fütürist, hedonist, Helenist, hematit, hepatit, hibrit, hילוzoist, hiperboloit, hipermarket, Hitit, hümanist, jant, jorjet, jüt, labirent, Lamaist, laminant, lanarkit, langust, lantanit, larenjit, laterit, lavsonit, lejitimist, lenfanjit, lenfosit, lengüist, Leninist, liberalist, limit, limonit, linyit, lıret, lokavt, lökaplast, lökosit, lösemit, lünet, magnezit, maket, makinist, makyavelist, malakit, mandapost, manyetit, margarit, markizet, maskot, materyalist, Marksist, mazoşist, mecidit, megavat, melanit, melinit, menenjit, meteorit, metropolit, meziyet, mezuniyet, mıknatısiyet, Migmatit, mikrolit, militarist, misket, modelist, modernist, monadist, monarşist, Mongolist, monist, monoteist, moralist, motamot, motorsiklet, mutasyonist, narsist, nasyonalist, natüralist, natürist, Nazist, nefrit, neofaşist, nepotist, nevropat, nihilist, nitramit, nitrat, nüdist, nühiift, nümisimat, vagonet, varyant, vinyet, vizonet, vokalist, vombat, vualet

Farsçadan Ödünçlenen Sözcükler

Fihrist, hodbehöt, hodpesent, hoşnut, maderzat, mat, mert, mest, murt, müft, nevmıt

Rusçadan Ödünçlenen Sözcükler

manat, mazot

İtalyancadan Ödünçlenen Sözcükler

filet, manyat

İngilizceden Ödünçlenen Sözcükler

feribot, format, forvet, fut, habitat, hit, hukşat, jet, limitet, market, nakavt

Yunancadan Ödünçlenen Sözcükler

megakent, moment

Almancadan Ödünçlenen Sözcükler

laborant

Rumcadan Ödünçlenen Sözcükler

halat, kalafat

Bulgarcadan Ödünçlenen Sözcükler

Hırvat

Soğdcadan Ödünçlenen Sözcükler

kent

Ermeniceden Ödünçlenen Sözcükler

ket

(13)'te Türkçe sözcükler içerisinde verilen *hanut* gibi kimi sözcüklerin kökeni kesin olarak bilinmemektedir. Bu sözcüklerin Türkçe olabileceği ihtimaline ilişkin olarak Türkçe kökenli sözcükler içerisinde yer verilmiştir.

(ix) Sonu şeddeli Arapça kökenli sözcükler: (14)'te görüldüğü üzere içerisinde şeddeli ünsüzleri barındıran Arapça kökenli sözcüklerin ötümlüleşmeye direndiği gözlenmektedir.

(14) Arapçadan Ödünçlenen Sözcükler

cennet, cibilliyet, ciddiyyet, ciddet, ehemmiyyet, hakkaniyyet, hassasiyyet, himmet, hissiyyat, hürriyyet, iffet, izzet, kuvvet, mazarrat, millet, minnet, mukayyet, muvahhit, muvakkit, muzafferiyet, müddet, müessiriyet, mühimmat, mükellefiyyet, mükemmeliyyet, mükeyyifat, müriyyet, müsakkafat, müsellesat, mütevellit, nübüvvet, seyyiat, sıhhat, sünnet, şiddet, tebeddülât, zıddiyyet, zimmet, zürriyyet

(14)'teki sözcüklerin ötümlüleşmesinde diğer sözcüklerde olduğu gibi birden fazla koşulun etkisi söz konusudur. Söz gelimi sözcüklerin /m/, /n/, /v/, /c/, /ğ/, /z/, /l/, /r/ sesleriyle başlaması, /f/, /h/, /j/ seslerinin bulunması ve *hürriyyet, milliyet, mühimmat* sözcüklerinde görüldüğü gibi dil kullanıcıları tarafından yabancı bir ekle bittiği sezilmesi örnek olarak verilebilir.

(x) Sözcük-son /t/ sesinin soluklu okunması: Sözcük sonu /t/ sesinin diğer ötümsüz ünsüzlerden kimi zaman daha soluklu sesletilmesi ötümlüleşmemesinde önemli etkenlerden biri olabilir ama tek başına bir açıklayıcılığı bulunmamaktadır. Söz gelimi, tek seslemlilerde ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmemesinin nedeni çok seslemlilerde kıyasla daha *soluklu* (aspirated) okunmasına bağlanabilir ancak bu bütün tek ya da çok seslemlilerde ötümlüleşme süreçlerini açıklayamadığından güçlü bir koşul olduğu söylenemez. Bu koşulun etkisi, yalnızca sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme durumları için değil, bütün ses süreçlerini kapsayacak ses laboratuvarı, ses yazılımlarına dayalı çözümleme çalışmalarıyla daha net anlaşılacaktır.

Sonuç

Sonuç olarak sözcük-son /t/ sesinin ötümsüz, patlamalı ve dil ucu-diş ardı ünsüzü olması gibi fiziksel özelliklerine bakılarak ötümlüleşme koşullarını belirlemek mümkün görünmemektedir.

Ötümlüleşme koşullarını belirleyen /t/ sesinin fiziksel özelliklerinden daha çok diğer dizgesel ilişkiler ve dizgesel olmayan nedenler gibi görünmektedir. Bu bulgu, seslerin nasıl çıkarıldığı gibi sesbilgisel özelliklerinden bağımsız olarak bir dilde bir sesin hangi seslerle dizgesel ilişki kurduğuna, sesbirimlere dilin formüle edilebilir soyut karşılıkları üzerinden bakılması gerektiğini söyleyen *maddesiz sesbilgisi* kuramının temel varsayımını destekleyen bir sonuç olarak ortaya konabilir.

Sözcük-son /t/ sesinin birbiriyle ilişkili ötümlüleşme ve ötümlüleşmeme koşulları bulunmaktadır. Ötümlüleşmesinde *çok seslemlî olma, sonu Türkçe sesdizilimine uygun iki ünsüzle bitme, sözcüğün Türkçenin söz varlığındaki eskiliği, sözcüğün eski formunda bulunan son sesin ötümlü olması, örnekseme, sözcük türüne bağlı duyarlılık, sözcük kökünün unutulması veya anlamın değişmesi* koşullarının etkili olduğu gözlenmiştir. Sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşmemesinde ise *tek seslemlî olma, son sözcüğü tek seslemlî bileşik sözcük olma, son yüzyıl içerisinde türemiş yeni sözcükler arasında bulunma, son iki ünsüzü Türkçenin [ötümlü + ötümsüz] ve [az engellenen + çok engellenen] sesdizilimine uygun olmayan sözcükler içerisinde yer alma, son iki ünsüzü Türkçe kökenli sözcüklerde görülmeyen sesdizilimine sahip olma, dil kullanıcıları tarafından sözcüğün yabancı bir ekle bittiğinin sezilmesi, Arapça kökenli sözcükler içerisinde şeddeli ünsüzlerin yer alması, soluklu okunma gibi* koşulların diğer koşullarla birlikte etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Sözcük-son /t/ sesinin ötümlüleşme koşulları içerisinde bileşik sözcük yapılanmasının gözle görülür bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır: *kurt+u > kurdu, yeledi kurt+u > yeledi kurdu; but+u > budu, kaba but+u > kaba budu vb.*

Bu çalışmada tespit edilen koşulların diğer ses süreçleri için açıklayıcı olup olmadığı ileri araştırmalara bırakılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği

Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergede *Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler* başlığı altında açıklanan eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik Kurul İzni

Etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazarların Katkı Oranı

1. yazar %55, 2. yazar %45

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışmasına dair bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aksoyak, İ. H. (2007). *Türk edebiyatı bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük (Tebdiz)*. [Çevrimiçi sözlük]. <https://tebdiz.com>
- Akyıldız, D. (2021). Yunus Emre'nin eserlerinde iç ve son seste görülen /k/ > /ğ/ ve /t/ > /d/ ötümlüleşmelerinin günümüze yansımaları. *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu (Ankara: 12-14 Temmuz 2021)* içinde (s. 47-66). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Anderson, J. M. (2011). *The substance of language volume III: Phonology-syntax analogies*. Oxford University Press.
- Atabey, İ. (2011). Ders kitaplarındaki dil bilgisi konularının bilgi ve tanım açısından tutarlılığı. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Cilt I) içinde (ss. 133-154). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2023). Türkiye Türkçesinde ünsüzlerle ilgili ses olaylarının öğretimi üzerine. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (58), 134-142. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1299903>
- Boz, E. (2002). Türkçe asıllı kelimelerde son ses ç, k, p, t ünsüzlerinin ötümlüleşme veya ötümsüz kalma sorunu. *Türk Dili*, 1(605), 447-455.
- Bozkurt, F. (2017). *Türkiye Türkçesi: Dilbilgisi-anlatım*. Eğitim Yayınları.
- Börtlü, G. (2024). Hangi sesbilim? *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 20(2), 91-104.
- Can, Ö., Akşehirli, S., Koşaner, Ö. ve Özgen, M. (2020). *Dilbilgisi bileşenleri*. İthaki Yayınları.
- Coşkun, M. V. (2011). Standart Türkçede ses olaylarının sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde yeniden Sınıflandırılması. 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Cilt I) içinde (ss. 347-368). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2011). *Türkçe ses bilgisi (H. Plancı, Ed.)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Demirkol, T. (2011). Acquisition of consonant assimilation in Turkish. *Contemporary Online Language Education Journal*, 1(2), 1-12.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, Ş. (2013). Eski Oğuz Türkçesinde (eklenme harici) söz sonu t > d ve k > ğ ötümlüleşmeleri. *Dil Dergisi*, (12), 59-96.
- Efendioğlu, S. ve İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, (43), 121-143.
- Eker, S. (2010). *Çağdaş Türk dili*. Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1993). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Gülsevin, G. (2013). Ses bilgisinde 'çevre şartı' kavramı ve ağız incelemelerindeki önemi. *Turkish Studies (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 8(9), 49-62.
- İnce, H. G. (2006). Türkiye Türkçesindeki son ses ünsüz tonlulaşmasına asli ünlü uzunluklarının etkisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 54(2006/II), 71-82.

- Kahraman, T. (2010). Dilbilgisi öğretiminin durumu ve sonuçları üzerine küçük bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (27), 5-13.
- Kanar, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. Say Yayınları.
- Karaca, V. İ. (2016). Ötümlüleşme kavramı ve çağdaş Türk yazı dillerinde ötümlüleşme. *Zeitschrift für die Welt der Türken [ZfWT]*, 8(3), 369-390.
- Karademir, F. (2017). Türkçe ses bilgisinde “ünsüz benzeşmesi olayı”nın öğretimi üzerine. *Turkish Studies (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 12(25), 467-490.
- Kerimoğlu, C. (2014). Türkiye Türkçesi gramerindeki düzensizlikler ve eşzamanlı gramer yazımı. *Dil Araştırmaları*, (14), 75-96.
- Kunduracı, A. (2020). Sesbilim-biçimbilim arakesiti. İ. P. Uzun (Ed.), *Kuramsal ve uygulamalı sesbilim: Kavramlar - terimler içinde* (ss. 103-125). Seçkin.
- Kurukaya, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi ile Türkiye Türkçesi'nde iki ünlü arasındaki ötümlüleşme ve sızıcılaşmalar*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Nişanyan, S. (2024). *Nişanyan sözlük*. [Çevrimiçi sözlük]. <https://www.nisanyansozluk.com>
- Önler, Z. (2012). Türkiye Türkçesinde ünlü uzunluklarının izleri [Yayınlanmamış kurultay bildirisi]. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-28 Eylül 2012)*, Ankara, Türkiye.
- Polat, Y. (2002). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde bir sorun olarak ünsüz yumuşaması kuralı. *Anadili Dil Kültürü ve Eğitim Dergisi*, (25), 7-15.
- Sebzecioğlu, T. (2021). *Dilbilim kavramlarıyla Türkçe dilbilgisi*. Kesit Yayınları.
- Semedli, E. (2012). Asli uzunlukların Azerbaycan Türkçesindeki fonetik ve semantik izleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 127-132.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde birincil uzun ünlüler*. Simurg Yayınları.
- Tosun, İ. ve Koç, A. (2018). Türkiye Türkçesindeki İtalyanca ödünç sözcüklerde görülen ses olayları. *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu içinde* (ss. 17-30). Saybilder Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (t.y.). *Güncel Türkçe sözlük*. [Çevrimiçi sözlük]. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu (2012). *Yazım kılavuzu*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, İ. P. ve Ayabakan İpek, M. (2019). Türkçe sözlükte sesbilim sunulum üzerine sözlüksel tabanlı bir öneri. *Dil Dergisi*, 170(2), 91-110.
- Yenen Avcı, Y. (2014). Türkçe ders kitaplarında ses olayları. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 497-521.
- Yıldız, O. (2011). Miftâhu'l-Ferec'de son seste ötümsüz-patlayıcı ünsüzlerin ötümlüleşme veya ötümsüz kalma durumu. *Turkish Studies (International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 6(1), 157-168.
- Yılmaz, E. (2007). Tarihsel sesbilgisi ve biçimbilgisi araştırmalarının dilbilim çalışmalarına olası katkıları ve terimler üzerine birkaç söz. *Erdem*, 16(48), 203-220.